

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
იურიდიული ფაკულტეტი

სამართლის ჟურნალი

№2, 2021

უნივერსიტეტის
გამომცემლობა

სამართლის სოციოლოგია**

ნება მიბოძეთ ჩემი დაკვირვებანი დავიწყო შეკითხვით. არსებობს იმგვარი რამ, როგორცაა ერთიანი სამართალი? თუ მოქმედებს მრავალი სამართალი, განსხვავებული სხვადასხვა სახელმწიფოს, სხვადასხვა ხალხს შორის? იურისტების უმრავლესობა და ბევრი არასპეციალისტი განენყობოდა მეორე კითხვაზე დაუყოვნებლივ დადებითი პასუხის გასაცემად; მათ ყოველთვის სმენიათ ფრანგული, ინგლისური ან რუმინული სამართლის თაობაზე, ამდენად, მათთვის სავსებით ბუნებრივი უნდა იყოს რწმენა სამართლის სიმრავლის შესახებ. თუ ვინმე გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ მთელ ამ სხვადასხვაობათა ზევით და მალა უნდა არსებობდეს ერთგვარი უნივერსალური სამართლებრივი იდეები, მათი პასუხი იქნებოდა, რომ ეს არის კონცეფცია, რომელიც თანხმობაშია დიდი ხნის წინ საფუძველშერყეულ იმ ბუნებით სამართალთან, რისიც უკვე აღარ სჯერა არც ერთ მეცნიერ იურისტს.

თუმცა, რას იტყოდნენ ისინი შემდეგი საწინააღმდეგო მოსაზრების თაობაზე? წარმოვიდგინოთ, რომ ვმოგზაურობთ ქვეყანაში, რომლის სამართლის შესახებაც არაფერი ვიცით. რასაკვირველია, უნდა გვექონდეს მოლოდინი ამ ქვეყანაში განსაზღვრულ მოვლენათა აღმოჩენისა: ქორწინება, ოჯახი, მფლობელობა. უეჭველია, უნდა ველოდოთ მალაზიებში ჩვენი ფულის სანაცვლოდ საქონლის მიღებას, ოთახის დაქირავებას, სესხის გაცემას ან აღებას, ადამიანის გარდაცვალების შემდეგ საკუთრების მემკვიდრეობით გადაცემას. ყველა ეს საკითხი – ქორწინება, ოჯახი, მფლობელობა, ხელშეკრულებები, მემკვიდრეობა – სამართლებრივი ურთიერთობებია და წარმოუდგენელია სამართლის გარეშე. და თუ ისინი ნიშანდობლივია ცივილიზებულ ხალხთათვის ყოველ ცივილიზებულ სახელმწიფოში, აშკარაა, რომ უნდა იყოს მათ შორის რაღაც საერთო ყველა სამართლებრივ სისტემაში. არაცივილიზებულ ან ნახევრად ცივილიზებულ ხალხთა შორის ალბათ ვერ შევხვდებით ამ მოვლენათა ერთ

* ებრაული წარმოშობის ავსტრიელი იურისტი, ჩერნოვიცის უნივერსიტეტის პროფესორი და რექტორი, ოიგენ ერლიხი (1862-1922), აღიარებულია სამართლის სოციოლოგიის აკადემიური დისციპლინის ფუძემდებლად. მან მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა „თავისუფალი სამართლის სკოლის“ განვითარებაში, შეიმუშავა „ცოცხალი სამართლის“ კონცეფცია და ხელი შეუწყო სამართლის სოციოლოგიის საერთაშორისო პოპულარიზებას. ერლიხი გამოვიდა წინადადებით, საუნივერსიტეტო სასწავლო პროგრამებში ჩართულიყო „ცოცხალი სამართლის“ სემინარი. თავისი დროისთვის მის იდეებს დიდი რეზონანსი ჰქონდა ამერიკის შეერთებულ შტატებსა და იაპონიაში, დღეს კი იგი მიჩნეულია სამართლებრივი პლურალიზმის ადრეული კონცეფციის შემმუშავებლად. 1913 წელს დაიბეჭდა მისი ფუნდამენტური ნაშრომი – „სამართლის სოციოლოგიის დაფუძნება“, რომელსაც მოჰყვა ცნობილი პოლემიკა ჰანს კელზენტანს. წინამდებარე თარგმანი ეძღვნება ოიგენ ერლიხის დაბადებიდან 160-ე და გარდაცვალებიდან მე-100 წლის-თავს (ლ.ბ.).

** ნაშრომი თარგმნილია შემდეგი გამოცემიდან: Ehrlich, Eugen: „Die Soziologie des Rechts“, in: Ehrlich, Eugen: *Gesetz und lebendes Recht. Vermischte kleinere Schriften* (Herausgegeben von Manfred Rehbinder), Berlin: Duncker & Humblot, 1986: 241-253. პირველად ნაშრომის გერმანულენოვანი ტექსტი, იაპონურ თარგმანთან ერთად, გამოქვეყნდა 1922 წელს ტოკიოში. ამავე წელს გამოქვეყნდა ნაშრომის თარგმანები ინგლისურ და იტალიურ ენებზე: Ehrlich, Eugen: „The Sociology of Law“ (translated by Nathan Isaacs), in: *Harvard Law Review*, Vol. 36 (2), 1922: 130-145. Ehrlich, Eugen: „La Sociologia del Diritto“, in: *Rivista di Filosofia del Diritto*, 2, 1922: 96-110. თარგმანი ქართულ ენაზე შესრულებულია გერმანულენოვანი დედნიდან და შედარებულია ნაშრომის ინგლისურენოვან ვერსიასთანაც. ინგლისურ თარგმანს წამძღვარებული აქვს ჰარვარდის უნივერსიტეტის სამართლის სკოლის დეკანის, როსკო პაუნდის მოკლე წინასიტყვაობა. პაუნდი უმაღლეს შეფასებას აძლევს ოიგენ ერლიხის სამეცნიერო მოღვაწეობას და სინანულით აღნიშნავს, რომ ავტორი ვერ მოესწრო ინგლისურენოვანი თარგმანის პუბლიკაციას. პაუნდის თანახმად, ერლიხის მოულოდნელი გარდაცვალება სერიოზული დანაკლისია სამართლის მეცნიერებისათვის (ლ.ბ.).

ნაწილს, ხოლო სხვა ნაწილებს ძნელად საცნობ მდგომარეობაში აღმოვაჩინეთ, მაგრამ იქაც კი მთლიანი სქემა არ იქნება უგულვებელყოფილი. გარკვეული თვალსაზრისით, გამონაკლისია დღევანდელი ბოლშევიკური რუსეთი, მაგრამ ეს გამონაკლისი მეტად ყურადსაღებია, რადგანაც ის სწორედ რომ ამტკიცებს წესს – რის წარმოჩენასაც ვიმედოვნებ.

როგორც დიამეტრალურად დაპირისპირებულ მოსაზრებათა გამოთქმისას ხშირად ხდება, ამ შემთხვევაშიც წინააღმდეგობას იწვევს იგივე სიტყვით განსხვავებულ საგანთა სახელდება, რის შედეგადაც დაპირისპირებულ მხარეთა საუბარი ერთმანეთს სცილდება. ისინი, ვინც სამართალთა სიმრავლეს ქადაგებენ, „სამართლად“ მიიჩნევენ სხვას არაფერს, გარდა სამართალდებულებებისა, რაც, დღეს მაინც, ყველა სახელმწიფოში განსხვავებულია. მეორე მხრივ, ისინი, ვინც ხაზგასმით მიუთითებენ ამ სიმრავლის შუაგულში საერთო ელემენტზე, ყურადღებას ამახვილებენ არა სამართალდებულებებზე, არამედ სოციალურ წესრიგზე, რაც, ცივილიზებულ სახელმწიფოებსა და ხალხს შორის, მსგავსია ძირითადი ნიშნების თვალსაზრისით. ფაქტობრივად, ბევრ მახასიათებელს ცივილიზებული ხალხები იზიარებენ არაცივილიზებულ ან ნახევრად ცივილიზებულ ხალხებთან ერთადაც.

საზოგადოებრივი წესრიგი ეფუძნება ფუნდამენტურ საზოგადოებრივ ინსტიტუტებს: ქორწინება, ოჯახი, მფლობელობა, ხელშეკრულება, მემკვიდრეობა. თუმცა, სოციალური ინსტიტუტი არ არის ფიზიკური, ხელშესახები ნივთი, როგორცაა მაგიდა ან კარადა. მიუხედავად ამისა, იგი შეცნობადია იმ პირთა გრძნობებით, რომლებიც ერთმანეთთან სოციალურ ურთიერთობებში იმყოფებიან და ახორციელებენ თავიანთ გარიგებებს დადგენილ ნორმებთან თანხმობაში. ჩვენ ვიცით თუ როგორ ექცევიან ერთმანეთს ქმარი და ცოლი ან ოჯახის წევრები; ვიცით, რომ აუცილებელია მფლობელობის პატივისცემა, ხელშეკრულებების შესრულება, საკუთრების გადაცემა მფლობელის გარდაცვალების შემდეგ მის ნათესავებზე ან იმ პირებზე, რომლებიც ანდერძში არიან მოხსენიებულნი და ვიქცევით კიდევ შესაბამისად. თუ უცხო ქვეყანაში ვიმოგზაურებთ, რასაკვირველია შევეყრებით ჩვენს მიერ შეგუებული სისტემისგან გარკვეულ გადახვევებს და, შედეგად, აღმოვჩნდებით სირთულეებში, მაგრამ მალევე, იმისგან, რასაც ირგვლივ ვხედავთ და გვესმის, მივიღებთ საკმარის ინფორმაციას წინააღმდეგობათა ასარიდებლად, სამართალდებულებების შესახებ ცოდნის მოპოვების გარეშე. სამართალდებულება არის სიტყვებით გამოხატული მითითება, მიმართული სასამართლოებისკენ, თუ როგორ უნდა გადანყვიტონ სამართლებრივი საქმე (გადაწყვეტილების ნორმა – *Entscheidungsnorm*) ან მსგავსი მითითებები, მიმართული აღმასრულებელი მოხელეებისკენ, თუ როგორ უნდა განიხილონ გარკვეული საქმე (ადმინისტრირების ნორმა – *Verwaltungsnorm*). თანამედროვე პრაქტიკოს იურისტს სიტყვა „სამართალი“ ესმის ზოგადად მხოლოდ სამართალდებულებების სახით, რამდენადაც ეს სამართლის ის ნაწილია, რომელიც მას უპირატესად აინტერესებს ყოველდღიურ პრაქტიკაში.

არის სამართალი შესაძლებელი სამართალდებულებების გარეშე? სხვაგვარად რომ ითქვას, შესაძლებელია სამართლის წარმოდგენა, რომელიც სხვა არაფრისგან შედგება, გარდა საზოგადოებრივი წესრიგისა? ამ კითხვას დადებითი პასუხი უნდა გაეცეს მხოლოდ იმ მიზეზის გამო, რომ საზოგადოება უფრო ძველია, ვიდრე სამართალდებულებები და უნდა ჰქონოდა რაიმე სახის წესრიგი, ვიდრე სამართალდებულებები შეიქმნებოდა. თუ ტაციტუსის *Germania*-ს ნავიკითხავთ, აღმოვაჩინებთ წოდებათა ამომწურავ აღწერას (მეფეები, დიდებულები, თავისუფლები, ყმები და მონები); ასევე გარკვეულ ცნობებს საოჯახო ურთიერთობათა შესახებ; შემდგომ, ცნობილ ბუნდოვან ფრაზას გერმანელთა მიწათმფლობელობის სისტემის

შესახებ, შევხვდებით ასევე გარკვეულ მოსაზრებებს მათი ხელშეკრულებების და, უფრო დანვრილებით, შენიშვნებს მემკვიდრეობის თაობაზე: მაგრამ ამაოდ ველით ნებისმიერ მითითებას დავის გადასაწყვეტად, მიმართულს სასამართლოსკენ. მართლაც, ამგვარი მითითებანი არც იქნებოდა შესაძლებელი ძველ გერმანელთა პრიმიტიული სასამართლო ორგანიზების გათვალისწინებით. ასევე მივიღებთ იგივე შედეგს, თუ სხვა არაცივილიზებული ან ნახევრად ცივილიზებული ხალხების სამართლის შესახებ მითითებების ძიებას დავიწყებთ მოგზაურთა წიგნებსა თუ მისიონერთა მოხსენებებში; გავიგებთ ბევრს ქორწინების, ოჯახის, ნოდებათა რეგულირების და საზოგადოებრივი მდგომარეობის შესახებ, მინათმფლობელობის სისტემის, ხელშეკრულებების და მემკვიდრეობის თაობაზე, მაგრამ იმავდროულად შეუძლებელი იქნება იმის აღმოჩენა, რასაც შევადარებდით სამართალდებულებებს, რომელთაც კარგად ვიცნობთ.

ამგვარია საქმის ვითარება ხალხის ევოლუციის ადრეული საფეხურზე. მაინც, თუ ყურადღებას მივაპყრობთ იმავე ხალხს უკვე გვიანდელ პერიოდში, აშკარა გახდება, რომ მათ დაუგროვდათ სამართალდებულებათა დიდი ოდენობა, თუმცა ამას არ შეუძლია მოიცვას მათი საზოგადოებრივი წესრიგის მთლიანობა. **Lex Salica Francorum** თავის ურიცხვ მუხლში მოიცავს ყველა იმ სამართალდებულებას, რაც სალიელ ფრანკებს ოდესმე ჰქონიათ. მაგრამ თუ მას შევადარებთ, მაგალითად, ბრუნერისეულ სამართლის ისტორიაში გადმოცემულ ფრანკების სამართალს, ცხადი გახდება, რომ ამ უკანასკნელის მხოლოდ მცირე ნაწილი არის გადმოღებული **Lex Salica**-დან. უფრო მეტი ნაწილი კი ეყრდნობა ისტორიული ნაშრომების, დოკუმენტების და სხვა წყაროების ფაქტებს. ანუ, იმდროინდელი ფრანკების სამართლის მხოლოდ ძალზე მცირე ნაწილი შეჯგუფდა სამართალდებულებების ფორმით. და, მოყოლებული ამ დროიდან, საქმის ვითარება არც შეცვლილა. დღესაც შეუძლებელია მთელი სამართლის განთავსება სამართალდებულებებში. სიმართლეა – სამართალდებულებათა ოდენობა უკანასკნელ საუკუნეში იმდენად გაიზარდა, რომ ნამდვილად არ არსებობს მსოფლიოში ისეთი იურიტი, ვინც შეძლებდა თუნდაც მხოლოდ თავისი ქვეყნის მთელი სამართლის დამუშავებას გონების დაკარგვის გარეშე. მაგრამ კიდევ უფრო მდიდარია სიცოცხლის შინაარსი. ადამიანის საქმიანობის ნაირფერი ერთობლიობის მოცვა სამართალდებულებებში ისეთივე გონივრულია, როგორც ნაკადულის დაჭერა და გუბებში შეკავება; ნაწილი, რომლის შეჩერებაც მოხერხდა, აღარ არის ცოცხალი ნაკადული, არამედ მდორე გუბა – დიდი ნაწილის შეკავება კი საერთოდ ვერ მიიღწევა.

ეს გამომდინარეობს სამართალდებულებათა ისტორიიდან, რაც გადმოვეცი ჩემს ზოგიერთ ნაწერში, კერძოდ კი ნაშრომებში **Grundlegung der Soziologie des Rechts** (სამართლის სოციოლოგიის დაფუძნება) და **Juristische Logik** (იურიდიული ლოგიკა). ეგრეთ ნოდებულ სამართლის პრეისტორიულ ხანაში ჯერ არ არსებობდა სასამართლოები. დავა ან მშვიდობიანად გვარდებოდა კომპრომისის საფუძველზე ან გადაიზრდებოდა სისხლიან მტრობაში: როგორც წესი, ეს გამოიხატებოდა მკვლელობით, სხეულის დაზიანებით, ადამიანის გატაცებით, ქალებზე ძალადობით, ქურდობით, ქონების გაფლანგვით. სასამართლოების გამოჩენა მოგვიანებით იწყება. როდესაც მხარეები გარემოს ზენოლით აღწევენ იმ დონემდე, რომ დამტკიცებულად მიიჩნევენ მათი დავის მშვიდობიანი გადაწყვეტის აუცილებლობას, მაგრამ ჯერ ვერ თანხმდებიან იმ კომპენსაციაზე, რის სანაცვლოდაც დაზარალებულმა მხარემ უარი უნდა თქვას მტრობაზე, ისინი ემორჩილებიან ერთი ან რამდენიმე ადამიანის მსჯავრს, ვის მიმართაც ნდობით არიან განწყობილნი. მათი მოვალეობაა ზიანის ასანაზღაურებელი

კომპენსაციის განსაზღვრა. როგორც ნესი, ეს გამოიხატება რქოსანი პირუტყვის რაოდენობით, რაც დასაშვებად იქნება მიჩნეული დაზარალებული მხარის მიერ მტრობაზე უარის გაცხადებისთვის. ხორციელდება სასჯელთა ზომის დამახსოვრება; თუ მოგვიანებით მსგავსი შემთხვევა განმეორდება, უფრო მეტად ხდება ცხადი, რომ მომჩივანი უნდა დაკმაყოფილდეს ბრალდებულის მიერ ზიანის ანაზღაურებას იმ ფარგლებში, როგორც ეს ადრინდელ საქმეებში გამოიხატა. ამგვარი ტრადიციული სასჯელები თუ „კომპოზიციები“ ხშირად თავმოყრილი და გამოქვეყნებულია საჯარო ხელისუფალის მიერ, როგორცაა, მაგალითად, სახალხო კრება; მსგავსი კრებულები სასჯელთა უბრალო ცხრილებია. გერმანული სახალხო სამართალი, ეგრეთ წოდებული *Leges barbarorum*, უმთავრესად სასჯელთა ამგვარი ცხრილების ფორმით არსებობდა. მათი შინაარსი დაახლოებით ამგვარი იყო: თუ თავისუფალი კაცი მოკლავს დიდებულს, იგი გადაიხდის ამდენ ოქროს; თუ ვინმე სხვას თვალს ამოთხრის, გადაიხდის ამდენს; თუ იგი ორივე თვალს ამოუთხრის, ამდენს; თუ ვინმე ძროხას მოიპარავს, გადაიხდის ამდენს; თუ ქათამს მოიპარავს, გადაიხდის ამდენს. რომაულმა თორმეტი ტაბულის ფრაგმენტებმა, რამაც ჩვენამდე მოაღწია, გაიარა, რასაკვირველია, სამართლის ევოლუციის რამდენიმე საფეხური, მაგრამ ყველაზე ძველი ფორმა, ცხადია, სასჯელთა ამგვარ ცხრილს მიეკუთვნება.

ასე გამოიყურებოდა სამართალდებულების თავდაპირველი ფორმა. თუმცა, ის უკვე აღარ იყო საკმარისი. ფართოვდება ხალხის ეკონომიკური ცხოვრების ფარგლები, იზრდება საკუთრება, ყვავის ვაჭრობა და მრეწველობა და, ამდენად, აღმოცენდება სამართლებრივი დავების ადრინდელისგან სავსებით განსხვავებული ფორმები. მათი მეშვეობით მოსამართლეებს ახალი პრობლემების გადაჭრა უწევთ, რისთვისაც, ადრინდელთან შედარებით, გაცილებით მეტი გონებრივი ძალისხმევაა საჭირო. სასამართლო გადაწყვეტილებანი საზოგადო ინტერესს აღვივებენ. იქმნება ხალხის ჯგუფი, რომელიც წერს, აგროვებს და აწესრიგებს ამ გადაწყვეტილებებს და იმავდროულად ყოველი მხრიდან გაისმის მოთხოვნა, რომ თითოეული ახალი საქმე, რომელიც მსგავსია ძველი საქმისა, რამდენადაც შესაძლებელია, უნდა გადაწყდეს იმავე სამართალდებულების შესაბამისად (სწორედ ეს არის გადაწყვეტილების ნორმათა სტაბილურობის პრინციპი). ამრიგად, ის ხალხი, ვინც დაძლევს გადაწყვეტილებათა შესწავლას, მიაღწევს დიდ გავლენას სამართლის განვითარების საქმეში; ისინი გახდებიან იურისტები, რომლებიც, იშვიათად მოსამართლეების სახითაც, უფრო ხშირად კი როგორც მოსაზრებათა შემმუშავებლები და მრჩეველები, განსაზღვრავენ გადაწყვეტილებათა მიმართულებებს. ამ მნიშვნელობით, სასამართლო გადაწყვეტილებები გადაიქცევა სამართალდებულებებად, რადგანაც მათში მოცემულია გადაწყვეტილების ნორმები მომავალი საქმეებისთვის.

ამგვარად, სამართალდებულება, თავისი სანყისი ფორმით, სასამართლო გადაწყვეტილებაა. ყოველმა განვითარებულმა სამართალმა გამოიარა პერიოდი, რომელშიაც სამართალდებულებები უმთავრესად სასამართლო გადაწყვეტილებებით იყო ამოქმედებული და სამართალი ისეთი პროგრესული ხალხისა, როგორებიც არიან თანამედროვე ინგლისელები და ამერიკელები, მნიშვნელოვანწილად ჯერ კიდევ ამ საფეხურზეა – საერთო სამართალი (*Common Law*). ინგლისის საერთო სამართლის დებულებები, თითოეულ საქმესთან დაკავშირებით, ინგლისურ და ამერიკულ სასამართლო გადაწყვეტილებათა ასეულობით და ათასობით ტომშია საძიებელი. მაგრამ იურისტები არ შემოიფარგლებიან სასამართლო გადაწყვეტილებათა უბრალო შეკრებითა და მონესრიგებით. დროის მსვლელობაში ისინი გახდნენ სამარ-

თალშემოქმედნი და სამართლის მასწავლებლები და ამ უფლებამოსილებათა ფარგლებში ისინი ზრუნავენ სამართალდებულებათა შემდგომ განვითარებაზე, უმთავრესად განზოგადების მეშვეობით. სასამართლო გადაწყვეტილებებში ვხვდებით არსებით და არაარსებით საკითხებს. ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ მოსარჩელეს წითური თმა ჰქონდა ან მოპასუხე იყო დაოჯახებული, თუმცა არც ერთი საკითხი არ არის მნიშვნელოვანი. იურისტები უკუაგდებენ არაარსებით საკითხებს და ამგვარად ჩამოაყალიბებენ ზოგადი გამოყენების სამართალდებულებას. თორმეტი ტაბულის სამართალდებულება გაუფრთხილებელი მკვლელობის შესახებ ამ სიტყვებით იწყებოდა: „*Si telum manu fugit magis quam iecit* – თუ სასროლი შუბი გაუვარდა ხელიდან, ვიდრე მას სტყორცნიდა“. აქ ჯერ კიდევ ხილვადია ნაკვალევი იმ თავდაპირველი საქმისა, რისთვისაც სასამართლო მსჯავრი გამოიტანეს. თუმცა, იურისტები აცხადებენ, რომ მნიშვნელობა არ ჰქონდა, ბრალდებულს შეგნებულად გაუვარდა შუბი თუ სხვა მხრივ იყო გაუფრთხილებელი; და ამგვარად ჩამოყალიბდა იურისპრუდენციაში შემდეგი სამართალდებულება: „ვინც გაუფრთხილებლობით გამოიწვია ადამიანის სიკვდილი“. მაგრამ შემდგომ, სასამართლოებისთვის დასწრებით, იურისტები დროდადრო ეძებდნენ და ქმნიდნენ სამართალდებულებებს იმ საქმეებისთვის, რომლებიც ჯერ არ იყო განხილული სასამართლოების მიერ. ამ თვალსაზრისით, ფაქტობრივად, შეიძლება იურისპრუდენციაშიც ჩამოყალიბდეს ახალი სამართალდებულებები.

იურისტების ამ სამართალმა მრავალ შემთხვევაში შეავიწროვა ყველა სხვა სამართალი – მაგალითად ძველ რომში, იტალიაში, გერმანიაში, საფრანგეთში, ნიდერლანდებში, მეთექვსმეტე და მეჩვიდმეტე საუკუნეებში, ნაწილობრივ კი მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულამდეც, გერმანიის ბევრ ნაწილში კი – მეცხრამეტე საუკუნეშიც. სასამართლოები აღარ ეყრდნობოდნენ ადრინდელ სამოსამართლო გადაწყვეტილებებს თუ კანონებს, არამედ იყენებდნენ მხოლოდ იურისტების ნაწერებს. მაგრამ იურისტთა ნაწერები მოიცავდა უზარმაზარ გროვას წინააღმდეგობებითა და სადავო მოსაზრებებით სავსე ასობით და ათასობით ტომისა. ამდენად, ბუნებრივ ამოცანად განისაზღვრა ამ ქაოსიდან წესრიგის დამყარების მცდელობა, რაც მეტად წაადგებოდა სახელმწიფოს. უპირველეს ყოვლისა, ეს განახორციელა რომის იმპერატორმა იუსტინიანემ. *Corpus iuris*-ის მეორე ნაწილი, მისი საკანონმდებლო შემოქმედების აღიარებული ნიმუში (პანდექტები), შედგება ამონარიდებისგან რომაელ იურისტთა ნაწერებიდან, რომლებშიაც იგი, რამდენადაც შესაძლებელია, იცილებს წინააღმდეგობებს და აგვარებს სადავო საკითხებს. მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულსა და მეცხრამეტე საუკუნეში იგივე გზა გაიარეს ევროპულ სახელმწიფოთა კანონმდებლებმაც და ამგვარადვე აღმოცენდა: პრუსიული *Landrecht*, *Code Napoléon*, ავსტრიის კოდექსი, გერმანული *Bürgerliches Gesetzbuch*, შვეიცარიის *Zivilgesetzbuch* და ამ საკანონმდებლო ძეგლთა მრავალი იმიტაცია. მცდარია მათი მიჩნევა კანონმდებლობად ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით. ისინი უპირატესად შეჯამებაა უკვე არსებული იურისტების სამართლისა. ისეთ შემთხვევებშიც, როდესაც ცალკეული მოძღვრების დამფუძნებლები ცდილობდნენ ამონახსნის მიკვლევას კონკრეტული საკითხისთვის, რომლის მსგავსიც მანამდე არ იყო გადაწყვეტილი – რაც საკმაოდ იშვიათად ხდებოდა, ისინი მხოლოდ იმას აკეთებდნენ, რაც დიდი ხნის მანძილზე იურისტების ჩვევა იყო. ამდენად, ისინი მეტწილად იურისტების სამართალს ქმნიდნენ. სწორედ ამ მიზეზის გამოა მცდარი იმის მტკიცება, როგორც ეს ბევრს მიაჩნია, რომ მთელი სამართალი იქმნება სახელმწიფოს მიერ თავისი კანონების მეშვეობით. სამართლის დიდი ნაწილი აღმოცენდება უშუალოდ საზოგადოებაში, როგორც სპონტანური მონესრიგება საზო-

გადოებრივი ურთიერთობების: ქორწინების, ოჯახის, მფლობელობის, ხელშეკრულებების, მემკვიდრეობის, ამ სოციალური წესრიგის უმეტეს ნაწილს კი არც არასოდეს მოიცავდა სამართალდებულებები. სამართალდებულებები, მეორე მხრივ, ყალიბდება სამოსამართლო გადაწყვეტილებების ან იურისპრუდენციის მეშვეობით, როგორც სამოსამართლო ან იურისტების სამართალი. საკანონმდებლო წიგნებს, რასაკვირველია, აქვთ სახელმწიფოებრივი კანონის ფორმა, მაგრამ მათ შინაარსს თითქმის მთლიანად იურისტების სამართალი შეადგენს.

თუმცა, დაუშვებელია აქედან იმ დასკვნის გამოტანა, რომ არ არსებობს სახელმწიფოებრივი სამართალი, ანუ სახელმწიფოს მიერ კანონმდებლობით შექმნილი სამართალი. სახელმწიფო ქმნის სამართალს თავის იძულების ღონისძიებათა (უკიდურეს შემთხვევაში – სამხედრო ხასიათის) საფუძველზე ინსტიტუტების დაფუძნებით და უზრუნველყოფს მათ სამართლებრივი მონესრიგებით. სახელმწიფოებრივი სამართალი მოიცავს, უპირველეს ყოვლისა, უშუალოდ სახელმწიფოს კონსტიტუციას, შემდეგ – ყველა სამართალს, დაკავშირებულს ჯართან, ფინანსებთან, ასევე უსაფრთხოების, ჯანდაცვის, სატრანსპორტო გადაადგილების პოლიციურ რეგულირებასთან, ისევე, როგორც თანამედროვე სოციალური პოლიტიკისა და სოციალური დაზღვევის სამართალს. სახელმწიფოებრივი სამართალი მეტწილად შედგება ადმინისტრაციული ნორმებისგან (განკარგულებანი, რომლებიც მიმართულია საჯარო მოხელეებისკენ). მაგრამ იგი ასევე მოიცავს გადაწყვეტილებათა შესახებ ნორმებს (მითითებებს მოსამართლეებისთვის, თუ როგორ უნდა განიხილონ სასამართლო დავა და მიიღონ გადაწყვეტილება).

კანონმდებლობა საყოველთაოდ მიჩნეულია სახელმწიფოს ყველაზე ძველ, თავდაპირველ და საკუთრივ ამოცანად. სინამდვილეში კი სახელმწიფო მხოლოდ თავისი არსებობის ბოლო ფაზაში გახდა კანონმდებელი. ადრეული სახელმწიფო იყო ძალაუფლების წმინდა სამხედრო ცენტრი და სულაც არ ადარდებდა როგორც სამართალი, ასევე სასამართლოები. სახელმწიფოს აღმოსავლური ფორმისთვის, ვიდრე მოხდებოდა მისი გარკვეულ დონემდე ევროპეიზაცია, უცხოა კანონმდებლობა. მართალია, საუბრობენ მოსეს, ზარატუსტრას, მანუს, ჰამურაბის კანონებზე, მაგრამ ეს მხოლოდ სამოსამართლო და იურისტების სამართლის ნაკრებია, რასაც თან ერთვის მრავალი რელიგიური, ზნეობრივი, ცერემონიული და ჰიგიენური დანაწესი, მსგავსად პოპულარული ან სამეცნიერო-პოპულარული ლიტერატურისა. აღმოსავლელ დესპოტს შეუძლია, თუკი ამას ინებებს, აღგავოს ქალაქი პირისაგან მიწისა ან რამდენიმე ათასი ადამიანი დასაჯოს სიკვდილით, მაგრამ მას არ ძალუძს სამოქალაქო ქორწინების შემოღება თავის სამფლობელოში. ანტიკურ ქალაქ-სახელმწიფოებშიც კი სახალხო კრებებს არ მიუღიათ კანონები, არამედ დაანესეს საყოველთაო წესები ცალკეული შემთხვევებისთვის: ომისა და მშვიდობისთვის, გადასახადების შემოღებისთვის, შეთანხმებებისთვის, დიპლომატიურ წარმომადგენელთა მიღებისა და გასტუმრებისთვის. ნამდვილი კანონმდებლობის ნიშუში გამოიკვეთა პირველად ათენში, სადაც შესაძლებელია ერთმანეთისგან გაიმიჯნოს დადგენილება ცალკეული საყოველთაო წესის შესახებ და დადგენილება, რომელიც სამართალდებულებას შეიცავს, მოგვიანებით კი, მთელი სისავსით, განვითარდა ძველ რომში. შუა საუკუნეების გერმანული სახელმწიფოები ჯერ კიდევ რომაული ტრადიციის გავლენას განიცდიან. ამიტომაც ვაწყდებით ადრეულ შუა საუკუნეებში კანონმდებლობის ერთგვარ სახეს, სამეფო კაპიტულარებს: მაგრამ რაც უფრო მეტად შორდებიან ანტიკურ ხანას, მით უფრო იშვიათია კაპიტულარები, ვიდრე კანონმდებლობის ნებისმიერი კვალის გაქრობამდე. მეცხრე საუკუნეში, ვორმსის საკანონმდებლო კრებაზე მიიღეს გადა-

წყვეტილება სასამართლო დავის მეშვეობით ბიძაშვილების მიერ სამკვიდრო ქონების მიღების უფლების შესახებ. ხოლო როდესაც მეთორმეტე საუკუნეში ინგლისელმა ეპისკოპოსებმა მოუწოდეს მერტონის პარლამენტს, მოეხდინა საკანონმდებლო დაკმაყოფილება ოჯახური კავშირის გარეშე დაბადებული ბავშვის საეკლესიოსამართლებრივი აღიარებისა მისი მშობლების შემდგომი ქორწინების მეშვეობით, პარლამენტის საერო წევრებმა განაცხადეს: „*Nolumus mutare leges Angliae* – ჩვენ არ გვსურს ინგლისის სამართლის შეცვლა“. ეს იყო, როგორც ამ პასუხითაც დასტურდება, არა მემკვიდრედ აღიარების პრინციპის უარყოფა, არამედ მოსაზრება, რომ საქმე ისეთ საკითხს შეეხება, რისი გაკეთებაც პარლამენტს არც შეუძლია და ეკრძალება კიდევ, რამაც განაპირობა მისი თავშეკავება. სახელმწიფოებრივი კანონმდებლობა კვლავ წინა პლანზე წამოიწია XI საუკუნის იტალიაში, XIII საუკუნის ინგლსში, XIV საუკუნის საფრანგეთსა და XV საუკუნის გერმანიაში.

სხვაგვარად შეუძლებელიც იყო. საკმარისი არ არის კანონის მიღება, აუცილებელია მას ჰქონდეს მოქმედების ძალაც. ამისათვის სასამართლოებსა და მსგავს უწყებებში სახელმწიფოს ესაჭიროება ისეთი ორგანოები, რომლებიც მზად იქნებიან კანონის აღსასრულებლად. სასამართლოები და უწყებები კი, იმთავითვე, საზოგადოებრივი დაწესებულებებია, დაკომპლექტებული პარტიებს ან მოსახლეობას მიკუთვნებული არჩეული ან სხვაგვარად გამოვლენილი სანდო პირებისგან, რომელთაც ისევე ნაკლებად ადარდებთ კანონი, როგორც დროდადრო ჩვენს ნაფიც მსაჯულებს. გარდა ამისა, უნდა არსებობდეს იმის საშუალებაც, რომ კანონს გაეცნოს ყველა ორგანო, მიმობნეული მთელი სახელმწიფოს ფარგლებში. ამ ორგანოებში უნდა შეძლონ კანონის ნაკითხვა, გაგება და გამოყენება. ამისათვის კი აუცილებელია შესაბამისად მომზადებული ადამიანები, რომელთა ნაკლებობაც საგრძნობი იყო აღმოსავლეთის ქვეყნებში, ასევე შუა საუკუნეების ევროპულ სახელმწიფოებშიც. ბოლო დრომდე ევროპაში არსებობდა ერთი სახელმწიფო, თურქეთი (თუ ის დღესაც არსებობს?), რომელსაც ამ მიზეზის გამო XIX საუკუნის შუა პერიოდამდე არანაირი კანონი არ ჰქონდა და არც შეეძლო ჰქონოდა. თურქი მოსამართლე, ყადი, სასულიერო პირია, რომელმაც არაფერი იცის, გარდა შარიათის სამართლისა, რაც მხოლოდ მუსლიმ იურისტთა სამართალს მოიცავს. თუ სულთანი ყადს შეცვლილ რეგულაციებს გაუგზავნიდა, მას ალბათ არც ეცოდინებოდა მათი გამოყენების წესი. როდესაც, ყირიმის ომის შემდეგ, თურქეთი დაადგა ევროპეიზაციის გზას და მიიღო თანამედროვე სავაჭრო კოდექსი, იძულებული იყო ამისათვის თავისი სავაჭრო სასამართლოც დაეფუძნებინა.

ზემონათქვამიდან, რაც არსებითად მიჰყვება აზრთა ნაკადს, უფრო დაწვრილებით ჩამოყალიბებულს წიგნში – „სამართლის სოციოლოგიის დაფუძნება“, გამომდინარეობს, რომ სავსებით მცდარია მოსაზრება, რომლის თანახმადაც უმეტესობას მიაჩნია, თითქოს საზოგადოებრივი ინსტიტუტები – ქორწინება, ოჯახი, კორპორაციები, მფლობელობა, ხელშეკრულებები, მემკვიდრეობა ცხოვრებაში შემოტანილია სამართალდებულებებით ან საერთოდ – კანონით. მხოლოდ სახელმწიფოებრივი ინსტიტუტებია დაფუძნებული კანონით, მაგრამ სამართალდებულებათა დიდი ნაწილი აღმოცენებულია არა კანონების, არამედ სამოსამართლო და იურისტთა სამართლის წიაღში, ანუ არა წინარე, არამედ შემდგომი განსჯის საფუძველზე: იმისათვის, რომ მოსამართლეებმა და იურისტებმა განიხილონ სადავო საკითხი, აუცილებელია ცხოვრებაში უკვე არსებობდეს შესაბამისი ინსტიტუტი და დავას უნდა ჰქონდეს საბაბი. შედარებით ისეთ იშვიათ შემთხვევებშიც კი, როდესაც იურისტებმა დააფუძნეს სამართალდებულებები არა ცხოვრებისეულ, არამედ გამოგონილ სამართლებრივ შემთხვე-

ვებზე, მსგავსი გამოგონილი შემთხვევის შესახებ მათ შთაბეჭდილება შეექმნებოდათ მხოლოდ მაშინ, თუ საზოგადოებაში უკვე იქნებოდა ამის საფუძველი. სახელმწიფო უფრო ძველია, ვიდრე სახელმწიფოს სამართალი, ქორწინებისა და საოჯახო სამართლის ნორმებით კი იგულისხმება ქორწინებისა და ოჯახის ოდინდელი არსებობა. მფლობელობის განმსაზღვრელი სამართალდებულებები შეუძლებელია ჩამოყალიბებულიყო, თუ მანამდე არ იარსებებდა მფლობელობის წესრიგი; სახელშეკრულებო სამართალდებულებები ვერ შეიქმნებოდა, თუ მანამდე არ იქნებოდა დადებული შესაბამისი ხელშეკრულებები; ხოლო როდესაც ქონების მემკვიდრეობით გადაცემის შესახებ პირველი სამართალდებულებები დანესდა, ადამიანები უკვე საუკუნეების მანძილზე ლეზულობდნენ ქონებას მემკვიდრეობით.

და ეს ასე იყო არა მარტო ნაცრისფერ წარსულში, არამედ დღესაც იგივე მეორდება. საზოგადოებრივი წესრიგი არ არის ურყევი და მარადიული, დროდადრო კანონთა მეშვეობით მხოლოდ სახეცვლილი. იგი მუდმივ დინებაშია: ქრება ძველი ინსტიტუტები, მათ ადგილზე აღმოცენდება ახალი, შემორჩენილი ინსტიტუტების შინაარსი კი განუწყვეტილად იცვლება. დღევანდელი ქორწინება აღარ არის ის, რაც ერთ დროს იყო. თუ ადამიანის ზურგს უკან უკვე 50 წელია, მეხსიერებაზე დაყრდნობით ადვილად წარმოიდგენს, რომ მეუღლეების ურთიერთობა ერთმანეთთან, მშობლებისა – შვილებთან მის ახალგაზრდობაში სავსებით განსხვავებული იყო, ვიდრე ახლაა. ყველგან, სადაც კი თანამედროვე ინტენსიური სასოფლო მეურნეობა დაინერგა, სავსებით განიდევნა ძველი სასოფლო მიწათმოქმედება რალაც სრულიად განსხვავებული. თანამედროვე დიდი ქალაქების საჭიროებამ განაპირობა ფართო სამშენებლო ინდუსტრიის შემოღება, რის შესახებაც ნახევარი საუკუნის წინ საერთოდ არ იყო საუბარი, ეს კი ახლა უკვე საქალაქო მიწათსარგებლობის წესსაც ცვლის. შემოღებულია ხელშეკრულების საერთოდ განსხვავებული სახეები. სულ რალაც ოცდაათი წლის წინ ვის ჰქონდა რაიმე გაგონილი კოლექტიური შრომითი ხელშეკრულების (*Arbeitertarifvertrag*) შესახებ (რაც ბერნელმა იურისტმა, ლოტმარმა შეიმუშავა შრომითი ხელშეკრულებისადმი მიძღვნილ თავის ცნობილ წიგნში)? ვინ იფიქრებდა ორმოცი წლის წინ სავაჭრო მოხელეთა ხელშეკრულებაში კონკურენციის მუხლის შესახებ, რაც დღევანდელ იურისტთათვის თავის ტკივილის მიზეზია? ვის მოუვიდოდა აზრად ასე წლის წინ სარკინიგზო გადაზიდვის ხელშეკრულებაზე საუბარი და სად იყო სულ რალაც ცოტა ხნის წინ კარტელი ან ტრასტი? ადამიანის სიცოცხლის ხანმოკლე ფარგლებში მნიშვნელობა ამგვარი ცვლილებებისა მხოლოდ იშვიათად თუა საცნაური, მაგრამ საუკუნეების მანძილზე ისინი დახვავებულია მძლავრი გარდატეხების სახით. თუ თანამედროვე საზოგადოებას სავსებით განსხვავებული სახე აქვს, ვიდრე შუა საუკუნეებისას, ეს უპირატესად გამოწვეულია არა კანონებით, არამედ მცირე გადაადგილებებით, რაც საერთოდ შეუმჩნეველი დარჩა თანამედროვეთათვის.

მაგრამ ახალი პირობები გულისხმობს ასევე ინტერესთა ახალ დაპირისპირებებსა და ახალ დავებს, რაც ასევე ახალ გადანყვეტილებებსა და ახალ სამართალდებულებებს საჭიროებს. მსგავსი მოთხოვნები ჩვენს დროებაში რასაკვირველია ხშირად სწორედ კანონებითაა დაკმაყოფილებული, მაგრამ ეს მხოლოდ მას შემდეგ ხორციელდება, რაც მოთხოვნა იმდენად მძაფრდება, რომ საჭირო ხდება საკანონმდებლო მანქანის ამუშავება. მეტწილად ეს სამუშაო ჯერ კიდევ სრულდება სამოსამართლო და იურისტების სამართლის დებულებებით. ამის ვერშემჩნევა ჩვეულებრივ გამონწვეულია იმ გარემოებით, რომ მოსამართლეები და იურისტები ახალ სადავო საკითხს განიხილავენ მათ მიერვე მიკვლეული სამართალდებულების საფუძველზე, მაგრამ, თანახმად დღევანდელი მოდისა, უთითებენ კანონის მრავალ მუხლს,

რის შედეგადაც გადაწყვეტილება მართლაცდა გამოიყურება სწორედ კანონის მუხლებზე დაფუძნებულად. ეს იურიდიული სოფისტიკის სახეა, რაც დანვრლებით მაქვს ასახული ნაშრომში – იურიდიული ლოგიკა (*Die juristische Logik*). კანონმდებელს შეუძლია მხოლოდ იმ დავების გადაჭრის განსაზღვრა კანონებში, რომელთაც თავად ხედავს, შესაბამისად, შეუძლებელია კანონზე დაყრდნობით გადაწყვეტილებების გამოტანა იმ სადავო საკითხთა შესახებ, რომლებზეც არ უფიქრია კანონმდებელს და არც შეეძლო ეფიქრა. ეს ვითარება ნათელია გადაწყვეტილებებით აღჭურვილი კანონთა წიგნის, ანოტირებული კოდექსის გადაშლისას. ასეთ გამოცემაში ყოველი მუხლისთვის მითითებულია სასამართლო გადაწყვეტილებანი, რომლებიც ამ მუხლთანაა კავშირში. ამგვარი გადაწყვეტილება კი, სინამდვილეში, საკმაოდ ხშირად შეიცავს ახალ სამართალდებულებას, რასაც სასამართლოები ასევე იყენებენ, თითქოსდა ის უშუალოდ კანონის ნაწილი იყოს.

ამით ისიც ჩანს, თუ რატომაა შეუძლებელი სამართალდებულებებით მთელი სამართლის გარემოცვა. სასამართლო გადაწყვეტილებები მხოლოდ იმ საქმეებშია ასახული, რომელთა განსახილველადაც სასამართლოებს მიმართავენ, ასევე იურისტებიც, როგორც წესი, თავიანთ ნაწერებში მხოლოდ იმგვარ სამართლებრივ საკითხებს ამუშავებენ, რომლებითაც დაკავებულნი არიან სასამართლოები. მაგრამ სასამართლოში საქმეთა მხოლოდ ძალიან მცირე ნაწილი შედის. მეტი ნაწილის გადაწყვეტა იურიდიული დავის გარეშე ხორციელდება: მრავალი ადამიანი იყო ან არის ჩართული ურიცხვ სამართლებრივ ურთიერთობაში, თუმცა მათ საერთო არაფერი ჰქონიათ სასამართლოებთან და უწყებებთან. მაგრამ მაშინაც კი, თუ წარმოიშობა დავა, ის ხშირად მშვიდობიანად გადაიჭრება, თუნდაც იმ მიზეზის გამო, რომ მხარეები მორიდდებიან, ან უარს ამბობენ სასამართლო დავაზე ხარჯებისა და დროის დაზოგვის საბაბით, ანდა, როგორც წარსულში ხშირად ხდებოდა, გლეხებს, დღიურად დაქირავებულ მოსამსახურეებსა და მუშებს აღარა აქვთ იმედი სასამართლოში მათზე ძალმოსილი დიდგვაროვანი ბატონის დამარცხებისა. ისიც გასათვალისწინებელია, რომ ზოგადად მხოლოდ უზენაესი და ყველაზე აღიარებული სასამართლოები მუშაობენ სამართალდებულებათა ჩამოყალიბების კუთხით, ხოლო დავების მრავალი სახეობა, რომელთა შემთხვევაშიც საქმე, როგორც წესი, უმნიშვნელო თანხას ეხება, ვერ აღწევს უმაღლეს სასამართლო ინსტანციამდე და მათთვის ასევე არც სამართალდებულებები არსებობს და ეს იმიტაც დასტურდება, რომ სწავლული იურისტები, არც ისე დიდი ხნის წინ, დაბალ ფენათა ამგვარ საქმეებს უგულვებელყოფდნენ კიდევ, რაც მათთვის შემოსავლის მხრივაც არ იყო მიმზიდველი. თუმცა, საზოგადოებრივი თვალსაზრისით, ამგვარი საქმეები ძალზე მნიშვნელოვანია. დაბოლოს, ისიც გასათვალისწინებელია, რომ ახლადგამოვლენილი სამართლებრივი ურთიერთობებისთვის არ არსებობს სამართალდებულებები, რადგან ყოველთვის საჭიროა დრო, ვიდრე იურიდიულ დავათა სათანადო რაოდენობა მიაღწევს სასამართლო განხილვის სტადიამდე და დაიმსახურებს სამართალშემოქმედ იურისტთა ყურადღებას.

არ არსებობს იმგვარი სამართლებრივი ურთიერთობა, რომელიც ხალხის დიდი მასისთვის უფრო მნიშვნელოვანი იქნებოდა, ვიდრე მომსახურებისა და შრომითი ხელშეკრულება. თუმცა, ფრანგული *Code civil* მის შესახებ მხოლოდ ორ მოკრძალებულ მუხლს შეიცავს: ერთით აკრძალულია მომსახურებისა და შრომის უვადო ხელშეკრულება, მეორეთი კი (რაც საფრანგეთში ნაპოლეონ III-ის მიერ უკვე გაუქმებულია) დამსაქმებელს ენიჭება უფლება, თავისი ფიცით დაამტკიცოს გასამრჯელოს გადახდის ფაქტი. ვერავინ იტყვის, რომ ამის მეშვეობით როგორმე მაინც არის მოწესრიგებული მომსახურებისა და შრომითი ხელშეკ-

რულება. მიზეზი კი მხოლოდ ისაა, რომ Code civil-ის შემქმნელებმა ვერანაირ სამართალდებულებებს ვერ მიაკვლიეს მომსახურებისა და შრომითი ხელშეკრულებების შესახებ, რაც იმ დროისთვის მარტო დაბალი ინსტანციის სასამართლოებში განიხილებოდა, ლიტერატურაში კი საერთოდ არ იყო ნახსენები. დღეს კი ეს ხელშეკრულება გარემოცულია სამართალდებულებათა სიმრავლით, რაც ნაწილობრივ მას შემდეგ გამოცემულ კანონებშია მოცემული, ნაწილობრივ კი განვითარებულია სასამართლო პრაქტიკის მეშვეობით. ეს ცვლილება განაპირობა ხალხის დიდი მასების მზარდმა საზოგადოებრივმა მნიშვნელობამ.

ამდენად, სამართალდებულების როგორც არსებობა, ასევე შინაარსი განპირობებულია საზოგადოების მიერ. შეუძლებელია მისი ჩამოყალიბება, თუ საზოგადოებაში უკვე არ არსებობს ის ინსტიტუტები, რომელთაც სამართალდებულება შეეხება, ხოლო თავის შინაარსს იგი ლეგულობს იმ ინტერესთა კონფლიქტების შესახებ გადაწყვეტილებებიდან, რომლებიც საზოგადოებაში ფიქსირდება და მეტწილად უკვე მოგვარებულია სასამართლო გზით. კანონებიც, როგორც წესი, მხოლოდ მაშინ მიიღება, როდესაც ინტერესთა კონფლიქტები საზოგადოებაში იმდენად გამწვავდება, რომ აუცილებელია სახელმწიფოებრივი ჩარევა. მაგრამ სამართალდებულებაც მხოლოდ იმდენად და იმ დროით გამოიყენება, ვიდრე ყველაფერი, რასაც ის განიხილავს, ჯერ კიდევ არსებობს საზოგადოებაში. თუ დასრულებულია ის ურთიერთობები, რომელთა მიმართაც მოქმედებდა სამართალდებულება, თუ აღარ მეორდება ინტერესთა კონფლიქტები, რომელთაც ანესრიგებდა ის, სამართალდებულება გადაიქცევა მკვდარ წინადადებად, მაშინაც კი, თუ მისი მოქმედება არ არის ფორმალურად შეწყვეტილი. ქვეყნებში, რომლებმაც ბოლო სამი წლის განმავლობაში მიიღეს თავისუფალი სახელმწიფოს სტატუსი, აღარ მოქმედებს დადგენილება მონარქისა და მმართველთა სახლის წევრების შეურაცხყოფის აკრძალვის შესახებ, თუმცა დადგენილებანი, რომლებიც კრძალავენ უცხოეთის მმართველთა სახლის წევრების შეურაცხყოფას, ჯერ კიდევ ძალაშია: პირველისთვის განმსაზღვრელი ურთიერთობები შეწყდა, მეორისა კი ჯერ კიდევ ძალაშია. მაგრამ საკმარისია, თუ ერთ დროს არსებული რწმენა ინტერესთა კონფლიქტის შესახებ უკვე დაკარგულია. იმპერატორ კარლ V-ის მიერ დადგენილი სისხლის სამართლის საიმპერიო კოდექსის (ეგრეთ ნოდებული კაროლინა) დებულებები ჯადოქრობის შესახებ აღარც გამოიყენებოდა გერმანიაში, მას შემდეგ, რაც ხალხი გათავისუფლდა ჯადოქრების და გრძნეულების არსებობის შესახებ წარმოდგენებისგან.

ამ თვალსაზრისს უნდა უპირისპირდებოდეს რამდენიმე ფაქტი. როგორც ცნობილია, იტალიაში, ესპანეთში, საფრანგეთში, გერმანიაში, გვიანდელი შუა საუკუნეების პერიოდში მიიღეს რომის სამართალი, უფრო ზუსტად კი იუსტინიანეს კოდექსი – Corpus iuris, რომელიც ამ ტერიტორიებზე ძალაში იყო XVIII საუკუნის ბოლომდე, ნაწილობრივ კი XIX საუკუნის შუა ან ბოლო პერიოდამდე. ასევე, ბევრ ევროპულ თუ არაევროპულ სახელმწიფოში აამოქმედეს კოდექსები, რაც მეტწილად ფრანგული კოდექსების, განსაკუთრებით კი Code civil-ის გადამუშავების შედეგად მიიღეს. მსგავსი მოვლენების აღმოჩენა ხშირად შეიძლება. შესაბამისად, ამით თითქოსდა მტკიცდება, რომ ყოველი ეს კოდექსი სულაც არ აღმოცენებულა იმ საზოგადოების წიაღში, რომლისთვისაც ის ამ გზით ამოქმედდა. მაგრამ ეს წინააღმდეგობა მხოლოდ მოჩვენებითია. როგორც უკვე აღინიშნა, კულტურულ საზოგადოებათა ფუძემდებლური ინსტიტუტები ერთმანეთს ემთხვევა ძირითადი ნიშნების მიხედვით: სადაც არ უნდა წავიდეთ, ყველგან შევხვდებით ქორწინებას, ოჯახს, გაერთიანებებს, მფლობელობას, ხელშეკრულებებს, მემკვიდრეობას. რამდენადაც სამართალდებულებების შემქმნელი საზოგა-

დოება იყო მსგავსი იმ საზოგადოებისა, რომელმაც აითვისა ისინი, პირველის სამართალდებულებანი გარკვეულწილად გამოყენებადი იქნება მეორეშიც; სხვა შემთხვევაში, თუ ორი საზოგადოება იმდენად დაშორებული იქნებოდა ერთმანეთისგან, როგორც, არაცივილიზებული ან ნახევრად ცივილიზებული ხალხები თავდაპირველი (უძველესი, ადრინდელი) საზოგადოებებისგან ან თუნდაც ბოლშევიკური საზოგადოებანი თანამედროვე კულტურული ხალხისგან, მაშინ სამართალდებულებათა მსგავსი გადატანა სავსებით გამოირიცხებოდა. განსხვავებანი დეტალებშია, მაგრამ სწორედ ამ განსხვავებებითაა უზრუნველყოფილი უცხოეთიდან გადმოღებული სამართალდებულების გამოყენების შესაძლებლობა მხოლოდ ძალზე ვიწრო ფარგლებში; რადგანაც სამართალდებულება სავსებით გამოუსადეგარი იქნება იმ უთიერთობებისა და სამართლებრივი შემთხვევებისთვის, რომელთათვისაც ის არ შექმნილა. სამართალდებულება ყოველთვის ახალია თუ ის ჩამოყალიბებულია მოსამართლის ან იურისტის მიერ, მაშინაც კი, როდესაც ამ ახალი სამართალდებულების დაფუძნებისთვის დამონებულია სამართალდებულება ძველი კოდექსიდან. მცდარია მოსაზრება, რომლის თანახმადაც ერთიანი სამართალი, მოქმედი ევროპაში შუა საუკუნეების დასასრულიდან ვიდრე უკანასკნელ პერიოდამდე, იყო უბრალოდ რომის სამართალი; ეს სავსებით ახალი სამართალი იყო, რომელსაც საფუძვლად განუსაზღვრეს *Corpus iuris*-ის დანაწესები. ასევე უსაფუძვლოა იმის მტკიცებაც, რომ თითქოსდა რუმინეთში მოქმედებდეს ფრანგული *Code civil*. რუმინელმა იურისტებმა რუმინული სამართლებრივი ურთიერთობებისთვის შექმნეს საკუთარი რუმინული სამართალი, რისთვისაც, რასაკვირველია შთაგონებად გამოიყენეს *Code civil*.

უკანასკნელ დრომდე იურისპრუდენცია, როგორც ჩანს, თითქმის ექსკლუზიურად სამართალდებულებებით იყო დაკავებული. ეს მარტივად აიხსნება, რადგანაც იურისპრუდენცია მეტწილად პრაქტიკული მეცნიერება იყო, რომელიც ემსახურებოდა პრაქტიკოსი იურისტის, მოსამართლის, ადვოკატის, ნოტარიუსის საქიროებებს, მათ კი უმთავრესად სწორედ სამართალდებულება აინტერესებთ. მაგრამ სამართალდებულება, როგორც უკვე დავინახეთ, მხოლოდ ერთი, ამასთან, გვიანდელი და წარმოებული ფორმაა სამართლისა. სამართლის დიდი ოდენობა, რაც მოცემულია საზოგადოებრივ ინსტიტუტებთან ერთად, ყალიბდება და ვითარდება არა მარტო უხსოვარ დროში, არამედ ცოცხალ თანამედროვეობაშიც, უშუალოდ საზოგადოების წიაღში. ამით იურისტები, საუკეთესო შემთხვევაში, მხოლოდ ზედაპირულად თუ ინტერესდებოდნენ, როდესაც წამოაყენებდნენ საკითხს იმის შესახებ, თუ რომელი სამართალდებულება იქნებოდა გამოყენებადი არსებული საზოგადოებრივი ინსტიტუტებიდან მომდინარე სამართლებრივ დავასთან მიმართებით: როგორც ჩემს ნაშრომში – იურიდიული ლოგიკა – ვაჩვენე, ეს ერთმნიშვნელოვნად ამაო გარჯაა, მეტადრე, როდესაც ინსტიტუტს თუ ინტერესთა კონფლიქტს, რამაც საფუძველი მისცა სამართლებრივ დავას, საერთოდ არ მოეძებნება უკვე ფორმულირებული სამართალდებულება.

თანამედროვე მეცნიერება საზოგადოების შესახებ, სოციოლოგია, სამართალს მიიჩნევს საზოგადოების ფუნქციად. მას არ შეუძლია შემოიფარგლოს მხოლოდ სამართალდებულებით, როგორც ასეთით, მან უნდა განიხილოს მთელი სამართალი საზოგადოებრივ ურთიერთობებში და ასევე სამართალდებულებაც უნდა ჩართოს საზოგადოებრივ ურთიერთობაში. ამისთვის კი, თავისთავად ცხადია, საჭიროა საზოგადოების მთელი აგებულების, მისი ყველა – და არა მარტო კანონით მოწესრიგებული – ინსტიტუტის შეძლებისდაგვარად ზუსტი ცოდნა. ამგვარი ამოცანა, რასაკვირველია, აღემატება ერთი ადამიანის შესაძლებლობებს. ისევე, როგორც მრავალი ათასწლეულის მანძილზე, ხოლო ცალკეულ ქვეყნებში საუკუნეზე მეტი

ხნის განმავლობაში კარტოგრაფები, სახელმწიფოებრივი მხარდაჭერით, მუშაობენ დედამიწის ზედაპირის სურათზე, უკვე აუცილებელია ორგანიზებული შრომით საზოგადოების სურათის დამუშავება. რამდენადაც საზოგადოებრივი მოვლენები ციფრებით გამოხატვადი, დათვლადი, ანონვადი და გაზომვადია, ეს უკვე ხორციელდება სტატისტიკურ დაწესებულებებში: მაგრამ აუცილებელია ამ შეზღუდვებისგან გათავისუფლება, რადგან ციფრებით გამოუხატავი საზოგადოებრივი მოვლენებიც უდიდესი მეცნიერული და პრაქტიკული მნიშვნელობისაა.

საზოგადოების ამგვარი გამოკვლევის აუცილებლობას შევეხე მრავალ ნაშრომში, რამაც განსაკუთრებით ამერიკის შეერთებულ შტატებში დაიმსახურა ყურადღება. 1914 წლის ივნისში ამერიკული სამართლის სკოლების ასოციაციისგან (**Association of American Law Schools**) მივიღე მონვევა ამავე წლის დეკემბერში გასამართ მის გენერალურ შეხვედრაზე ჩემი გეგმების წარმოსადგენად, რისი განხორციელებაც მხედველობაში მქონდა. ამასობაში დაწყებულმა ომმა სამწუხაროდ არ მომცა ამ მონვევის გამოყენების საშუალება. ამის შემდგომ, ჩემდა სასიამოვნოდ, აღმოვაჩინე, რომ რუმინეთში სრულადაა გათავისებული ამგვარ ძალისხმევათა მნიშვნელობა. დიდმა რუმინელმა სწავლულმა, პროფესორმა იორგამ, აღმოსავლეთ ევროპის შემსწავლელი თავისი ინსტიტუტი დამითმო მოხსენებისთვის. იქ წაკითხული მოხსენება გამოქვეყნდა რუმინულ ჟურნალში – **Neamul Românesc**. მის საფუძველზე დაარსდა ცოცხალი სამართლის შემსწავლელი კავშირი. ამისგან დამოუკიდებლად პროფესორმა გუსტიმ დააფუძნა **Institut Social Românesc**, რომლის წესდებითაც **Statutele Institutului Social Românesc**, ბუქარესტი, 1921) მასში ასევე უნდა შევიდეს იურიდიული სექციაც.

გერმანულიდან თარგმნა **ლაშა ბრეჰვაძემ**,

MA, LL.M, PhD

თსუ-ს იურიდიული ფაკულტეტის პროფესორი
თინათინ წერეთლის სახელობის სახელმწიფოსა
და სამართლის ინსტიტუტის დირექტორი